

Izvorni znanstveni rad

UDK 327:32.001

321.01

Primljeno: 19. travnja 2011.

Suvremena kritika liberalne teorije međunarodnih odnosa: Država i paradigma međuovisnosti

---

PETAR POPOVIĆ*

Sažetak

Autor se bavi liberalnom teorijom međunarodnih odnosa i njezinom suvremenom paradigmom "međuovisnosti". Prvi dio rada analizira liberalnu paradigmu međuovisnosti definiranjem države i moći kao osnovnih elemenata svake politološke analize, pa tako i teorije međunarodnih odnosa. Drugi dio posvećen je kritici teorije liberalizma kao metodološki prevladanog i povijesno osporenog pravca. Treći dio analizira suvremenu paradigmu međuovisnosti globalnog društva kao ključnu za razumijevanje današnjih odnosa. Cilj je ovog rada ponuditi reevaluaciju suvremene liberalne teorije međunarodnih odnosa i svjetskih procesa te ukazati na moguće smjerove njezina daljnjeg teorijskog razvoja.

Ključne riječi: teorije međunarodnih odnosa, liberalizam, paradigma međuovisnosti, država, moć

1. Uvodna napomena

Razvoj discipline međunarodnih odnosa počinje nakon Prvog svjetskog rata 1919. godine. Od anglo-američkih mirovnih studija i projekata analize vanjske politike međunarodni odnosi stekli su status akademske discipline. Kao disciplina društvenih znanosti međunarodni odnosi imaju svoju poddisciplinu: teoriju međunarodnih odnosa.¹ Četiri su "velike teorije" međunarodnih odnosa (realistička, liberalna, ra-

* *Petar Popović*, politički analitičar tvrtke Studio MEL u Zagrebu i asistent na Univerzitetu Donja Gorica u Podgorici.

¹ Kad je riječ o međunarodnim odnosima, postoje oprečni stavovi prema njihovom znanstvenom statusu. Naprimjer, Morton A. Kaplan tvrdi da međunarodni odnosi nisu disciplina jer im "nedostaje opća disciplinska jezgra koja bi se obogatila kao što je to slučaj s političkim znanostima", zaključivši da je riječ u najmanju ruku o poddisciplini politologije (1961: 436). Predstavnik engleske škole međunarodnih odnosa Martin Wight jednako je tako tvrdio da je i teorija međuna-

dikalna i konstruktivistička) jasno prepoznatljive po svojim teorijskim paradigma-
ma, te se temelje na misaonoj baštini filozofije i političkog mišljenja.² “Velike” su
stoga što pokušavaju cjelovito objasniti svjetske sisteme i strukturu. Međutim, pro-
ces tehnološkog napretka i sve većeg ekonomskog, političkog, kulturnog i vojnog
međupovezivanja u posljednjih je nekoliko desetljeća obogatio teoriju međunarod-
nih odnosa cijelim nizom teorija tzv. “srednjeg dometa” (*middle-range theories*)
koje se ne temelje na nekoj intelektualnoj tradiciji, već se uglavnom oslanjaju na
mali broj jednostavnih paradigmi, proučavajući pojave na ograničenim područjima
svoje analize.³

U svakoj teorijskoj raspravi o teorijama poželjno je potkrijepiti analizu fakto-
grafijom kako bi se izbjegla cinična opaska Jefferya Isaaca, koji je ustvrdio “kako
sredinom 90-ih godina dvadesetog stoljeća čitatelji časopisa koji se bave isključivo
političkom teorijom ne bi bili informirani da je u međuvremenu pao Berlinski zid”
(Isaac, u: Dryzek, Honig i Phillips, 2006: 10). Dakle, ovaj je prilog usmjeren pri-
je svega na tzv. “real world politics”, polazeći od pretpostavke da je svaka teorija
ogledalo svoga vremena.⁴

Predmet analize ovog priloga jest liberalna teorija međunarodnih odnosa, od-
nosno njezina teorijska paradigma “međuovisnosti”. Kroz čitavo dvadeseto stolje-
će predstavnici liberalne teorije zagovarali su koncept međudržavnog povezivanja

rodnih odnosa zapravo jedna nepostojeća znanstvena grana jer u međunarodnim odnosima ne
postoji tzv. “društvo država” (*society of states*), već isključivo stanje anarhije i borbe za opsta-
nak, pa se stoga nema o čemu teoretizirati (1995: 32).

² Tako se uobičajeno smatra kako realizam svoje prvotno nadahnuće i teorijski legitimitet du-
guje Tukididu i njegovom djelu “Povijest Peloponeskog rata” (2009), liberalizam Danteu Ali-
ghieriu i njegovom djelu “Monarhija” (2011), radikalizam Heraklitu i njegovim fragmentima o
dijalektici (1951), a konstruktivizam Giambattisti Vicu i njegovom djelu “Načela nove znano-
sti” (1982).

³ U njih možemo ubrojiti: environmentalizam (predstavnici: Harold i Margaret Sprout), neo-
funkcionalizam (Ernest Haas), nuklearno zastrašivanje (Bernard Brodie), međuzavisnost (Ro-
bert O. Keohane, Joseph S. Nye), očekivana korisnost i mogućnost rata (Bruce Bueno de Mes-
quita), demokracija i mir (Michael Doyle), međunarodni režimi (John Ruggie), pogađanje u
međunarodnim konfliktima (Thomas Schelling). Treba spomenuti i one teorije čiji je utjecaj u
nekim akademskim krugovima dominantan, pa katkada prelaze u sferu “velikih teorija”, kao npr.
feminizam (Jean Bethke Elshtain, Cynthia Enole), teorija međunarodnog društva (Hedley Bull,
Martin Wight), postmodernizam (Richard Ashley). Također treba spomenuti i teorije koje rubno
dotiču međunarodne odnose, kao što su npr. povijesna sociologija/teorija države (Anthony Gid-
dens, Immanuel Wallerstein), teorija nacije (Benedict Anderson, Anthony D. Smith) itd.

⁴ U svom inauguracijskom predavanju Lord Acton je naglasio da je potrebno “proučavati pro-
blem, a ne razdoblje, odnosno da politička filozofija ne smije biti serija odgovora na isto pitanje,
već analiza problema koji se konstantno ponavlja”. (Vidjeti u: Curtis 1981: 15; Actonovo preda-
vanje može se naći u *Modern History Sourcebook*, 2011.)

baziranog na trgovinskoj suradnji kako bi se spriječio rat, inspirirajući se prosvjetiteljskom mišlju o “vječnom miru” filozofa kao što su Saint Pierre, Jean-Jacques Rousseau te Immanuel Kant. Paradigmu “međuovisnosti” promatramo u kontekstu osnovnih subjekata analize teorija međunarodnih odnosa: *države* i *moći*. Kao osnovni elementi politološke analize *država* i *moć* omogućit će nam uvid u bit teorijskih rasprava liberalizma s njemu suprotstavljenim teorijama međunarodnih odnosa: realizmom, marksizmom/radikalnom teorijom, te postpozitivističkom kritikom teorija kao što su kritička, konstruktivistička itd. Time ćemo predstaviti presjek osnovne kritike liberalizma u dvadesetom stoljeću koja se odnosila na lokovski racionalizam, nepokolebljivu vjeru u ljudski napredak i linearno shvaćanje povijesti kao glavne elemente liberalnog utopizma. Konačno, osvrnut ćemo se na suvremenu teoriju liberalizma međunarodnih odnosa, njenom razvoju u pogledu paradigme “međuovisnosti”, postvestfalske države i globalizirane difuzne moći. Kompleksnost suvremenih međunarodnih odnosa predstavlja velik izazov liberalnoj teoriji, stoga je potrebno predstaviti neke od mogućih smjerova njenog daljnjeg teorijskog razvoja koje zagovaraju suvremeni liberalni mislioci kao što su Barry Buzan (međunarodno društvo država, *the international society of states*), David Held (međunarodna participativna demokracija) i Michael Doyle (ekonomsko-politička revizija kantovske “zone mira”).

2. Država kao subjekt analize međunarodnih odnosa

Kraj Hladnog rata 1989. godine i početak novog razdoblja koje se kolokvijalno naziva globalizacijom dovelo je do promjene strukture svjetskog sistema.⁵ “Velike teorije,” kao i teorije “srednjeg dometa” pokušale su odgovoriti, odnosno odrediti granicu globalizacijskog sistema (u smislu slobodnog protoka ljudi, znanja, robe, kapitala, tehnologije itd.) i sfere tradicionalne moći smještene u državi. Taj izazov teorijama međunarodnih odnosa postaje dodatno kompleksan s obzirom na druge istovremene teorijsko-političke paradigme kao što su sukob civilizacija, rat protiv terorizma, *cyber*-ratovi, uspon Kine, europske integracije, environmentalna politika, svjetska recesija itd. U tom kontekstu drugi akteri, odnosno “ne-državni” akteri (kao npr. terorističke organizacije) postavljaju pred teorije međunarodnih odnosa

⁵ Globalizacija se obično veže uz propast socijalističkog bloka krajem 80-ih godina dvadesetog stoljeća te uz prevlast neoliberalnog ekonomskog poretka. Uz globalizaciju se veže sve veća povezanost na bazi tehnološkog napretka i komunikacija, specifična za posthladnoratovsko doba. Naziv *globalno selo*, inspiriran romanom Marshalla McLuhana (1962), odnosi se upravo na globalni proces sve slobodnijeg protoka informacija. Budući da je riječ o vrlo kompleksnom procesu, odgovarajuća bi definicija bila da je globalizacija “niz procesa (...) koji ne pretpostavljaju svjetsko društvo ili svjetsku zajednicu, već međuregionalni sistem i mrežu interakcije i razmjene; riječ je o isprepletenosti nacionalnih i društvenih sistema u širem globalnom procesu (...)” (Held *et al.*, 2008: 27).

problem utvrđivanja glavnog aktera za analizu odnosa unutar globalne strukture međunarodne zajednice. U globalnome je dobu važno analizirati ne-državne subjekte, kako je to u svom djelu objasnio jedan od vodećih neoliberala Robert Keohane, “ne zato što oni konstituiraju centralizirane kvazivlade, nego upravo zato što mogu postići sporazume i decentralizirano provoditi sporazume među vladama” (1984: 244). U posljednjih je četrdeset godina osnovni subjekt analize bila država, shvaćena u weberovskom smislu kao “vlast jedne grupe ljudi nad drugom grupom ljudi posredstvom legitimne upotrebe nasilja” (Lenk, 1998: 312-313). Liberali i realisti (pa čak i konstruktivisti) u tom su smislu gledali na državu kao na instituciju vlasti pojmovno neovisnu o društvu kojim suvereno vlada i neovisnu u donošenju svojih odluka u odnosima s drugim državama. Raymond Aron, jedan od najutjecajnijih realista dvadesetog stoljeća, tako je pisao da se disciplina međunarodnih odnosa isključivo treba baviti “odnosima među političkim jedinicama (državama op. a.) od kojih svaka traži pravo da sama sebi sudi i da sama odlučuje o tome hoće li se boriti ili se neće boriti” (Aron, 2001: 57). Tu instituciju vlasti u odnosu prema društvu konstruktivisti su objašnjavali kao uzajamni odnos stvaranja društvenog *identiteta* i *interesa* (Wendt, 2009: 202). Liberali su taj odnos države i društva (vlasti i podanika) promatrali s kantovskog aspekta kao sistem odnosa koji bi se mogao prenijeti na međunarodni nivo ako svaka država uspostavi republikanski oblik vladavine. Naime, mnogi su liberalni teoretičari vjerovali da u međunarodnim odnosima “postoji uzročno-posljedična veza između prirode vlasti pojedinog režima i mogućnosti izbivanja rata” (Jorgensen, 2010: 58).

Akademaska rasprava o važnosti države kao osnovnog subjekta proučavanja u odnosima u svijetu kulminira tokom tzv. “treće velike rasprave”, poznatije kao “međuparadigmatska rasprava” ili “neo-neosinteza”, koja počinje krajem 70-ih godina dvadesetog stoljeća između druge generacije realista i liberala, odnosno neorealista i neoliberala. Povod za raspravu bila je knjiga vodećeg predstavnika realizma Kennetha Waltza, *Theory of International Politics* iz 1979. godine. Autor zagovara tezu da međuovisnost država u ekonomsko/trgovinskom poretku svijeta ovisi isključivo o raspodjeli moći među državama.⁶ Među kritičarima te teorije (kao što je bio neoliberal Keohane) našao se i budući predstavnik konstruktivističke škole John Ruggie. Naime, neorealizam se bezuvjetno usredotočio na državu, njezine interese i moć kao subjekte u analizi svih procesa unutar međunarodne strukture, čime su zanemareni neki od ključnih aspekata same te strukture, kao i važni procesi njezine mijene, koji nisu nužno vezani za ulogu države. U svojoj kasnijoj kritici Ruggie pri-

⁶ Kenneth Waltz, jedno od ključnih imena hladnoratovskog realizma, svoj je doprinos realističkoj teoriji dao knjigom *Čovjek, država i rat* iz 1957. godine u kojoj, oslonivši se na Rousseauovu “Raspravu o podrijetlu i osnovama nejednakosti među ljudima”, analizira mogućnost racionalnog ponašanja unutar sigurnosne dileme.

mjećuje da je kod neorealista na djelu bilo “nevjerojatno pomanjkanje sposobnosti uočavanja dugoročnih izazova unutar sistema država. Budući da globalna tržišta i transnacionalne korporacijske strukture (a da ne govorimo o komunikacijskim satelitima) nisu tu da bi zamijenili ulogu države, pretpostavlja se stoga da oni nemaju pravo na stvaranje velikih promjena u međunarodnom sistemu” (1993: 143).

Neoliberali su “tvrdili da je država ključni akter u međunarodnim odnosima, ali ne i jedini značajni akter” (Lamy, 2001: 189). Kritika neorealizma zapravo je ukazivanje na zanemarivanje važnosti ne-državnih aktera u analizama globaliziranog društva, kao npr. financijskih institucija (komercijalne banke i multinacionalne kompanije koje od 60-ih godina dvadesetog stoljeća počinju dobivati važnu ulogu u međunarodnim odnosima) ili nevladinih organizacija (npr. organizacije za ljudska prava, crkva itd.). Činjenica je da je stvaranje financijskih centara moći i krupnog kapitala paralelno s procesom kolonizacije tijekom osamnaestog i devetnaestog stoljeća slabilo utjecaj zapadne države. Nedavno su britanski arhivi otkrili da je još 1895. godine britanski premijer Lord Salisbury primijetio da “su vlade danas veoma slabe. Državnicima je moć iskliznula iz ruku, iako ne znam u čijim je rukama završila” (Lustig, 2010: 8). Salisburyjevo zdvajanje zbog gubitka državničke moći treba sagledati i u kontekstu jačanja interesa krupnog kapitala, odnosno pritiska koje je na njega vršio jedan od najutjecajnijih engleskih kapitalista toga vremena Cecil Rhodes, a što danas sve više postaje pravilo u ekonomsko-političkim odnosima suvremenog Zapada. Naime, Rhodes je 1899. godine dobio dopuštenje od vlade u Berlinu da njegov projekt gradnje željezničke pruge i telegrafске linije od Rodezije do Kaira može proći kroz Njemačku Istočnu Afriku, ali je zauzvrat morao izvršiti pritisak na britansku vladu da preda Njemačkom Reichu svoju koloniju arhipelag Samoe (Potemkin, 1951: 129). Taj primjer oslikava jednu tendenciju prelaska moći iz sfere državnih struktura u sfere krupnog kapitala, odnosno podređivanje nacionalnog interesa logici profita, što je u dvadesetom stoljeću postalo karakteristično za unutarnju i vanjsku politiku Zapada.⁷

Usprkos sve većoj globalizaciji društva i jačanju ne-državnih aktera, sve “velike teorije” još uvijek prihvaćaju državu kao polaznu točku i glavni subjekt svoje analize. Državu kao subjekt analize razmatra i postpozitivistička škola konstruktivista koji priznaju da je država, iako ne više glavni akter, još uvijek “primarni medij kroz koji se naperi u reguliranju nasilja kod drugih aktera primjenjuju na svjetski

⁷ Od krupnijih primjera u posljednjih desetak godina treba spomenuti američku dinastiju Bush koja je kritizirana da je pokrenula ratove u Iraku kako bi pogodovala svojim interesima u naftnom biznisu. Njemački kancelar Shroder bio je optuživan da je podredio nacionalni interes svom osobnom interesu probijanja u vrh ruskih energentskih korporacija. Francuski premijer Sarkozy bio je optuživan da je uništio degolističku vanjskopolitičku tradiciju vraćanjem Francuske u okrilje NATO-a kako bi pogodio proizvodnju i trgovini vojne industrije itd.

sistem” (Wendt, 2009: 9). Čak i neomarksistički autori objašnjavaju glavne procese, pa čak i proces globalizacije, kao djelo državnih aktera.⁸ Naravno, s razvojem kritičke teorije od ranih 80-ih godina dvadesetog stoljeća takav pristup slabi, tako da jedan od prominentnijih neomarksista Robert Cox, koji u potpunosti odbacuje liberalno-realističke pristupe, tvrdi da globalizacijom kapitala država više nema ključnu ulogu, jer je od 80-ih godina dvadesetog stoljeća na djelu “oživljavanje odvajanja ekonomije i politike kakva je zadnji put viđena u devetnaestom stoljeću” (1992: 32).

Time dolazimo do pitanja moći kao ključnog elementa svih političkih procesa te središnjega i najtežeg pojma političke znanosti. U sklopu ovog rada navest ću samo jednu definiciju moći, koja je analitički relevantna za moju argumentaciju. Riječ je o definiciji Williama Zartmana da je moć “utjecaj jednog aktera na drugog s namjerom da ga pokrene u željenom pravcu” (2002: 8). Realističkom svodenju moći na puku “silu” (ili nasilje) Zartman zamjera ideološko, reduktivno, netočno i ograničeno shvaćanje: “percipirati moć kao silu jest ideološki zato što time dolazi do opravdavanja nasilja i smanjenja mogućnosti upotrebe nenasilnih sredstava; redukcijski je zbog toga što izjednačava uzrok sa samim činom djelovanja; netočno je zbog toga što negira moć drugih izvora djelovanja; te je ograničavajuće jer razdvaja političku znanost od njezinog predmeta proučavanja, jer sila kao moć ne može biti od prevelike pomoći u analizi unutardržavnih nasuprot međudržavnim odnosima” (*ibid.*: 9). Dakle, moć treba promatrati ne samo kao silu već kao pojavu koja se može manifestirati kao: pritisak (negativno), pobuda (pozitivno) i otpor (ili negativno ili pozitivno) (*ibid.*: 11).

Premda i liberalizam poima moć prvenstveno kao silu, on ipak uočava, za razliku od realizma, kako bi se primjena sile od strane pojedine države mogla izbjeći liberalnom pretpostavkom da “je za čovjekov napredak prema slobodi i samoodređenju nužno ostvarivanje i poticanje međunarodne suradnje” (Meyers, 1999: 99), a ne ostvarivanje određene ravnoteže snaga među državama, što je osnovni realistički princip. Stoga je jedna od ključnih zamjerki realista bila da liberali na znanstveno nedopustiv način zanemaruju koncept moći u svojim analizama. Umjesto da istražuju državu u odnosima s drugim državama kao strukturu gladnu moći, liberali su državu predstavljali kao nešto iskonski dobro – pretpostavka koja se temeljila više na njihovim utopističkim uvjerenjima i nadama, a ne na realnostima međudržavnih odnosa, koji su, kako je povijest pokazala, uglavnom obilježeni ratovima. Kritika realista posebno se odnosila na simplificiranje aspekta moći i sile, pogotovo kada su

⁸ Naprimjer, kada Noam Chomsky u nizu svojih radova kritizira neoimperijalizam korporacija i krupnog kapitala, i dalje vidi SAD kao izvor svih problema, što ukazuje da se veliki dio radikalne i kritičke teorije nije izdigao izvan koncepta analize u kojem je država osnovni subjekt proučavanja.

liberali tvrdili da je za izbijanje rata bilo dovoljno da se, kako je pisao Charles Kegley, neka iskonski dobra država iskvari “zlim institucijama i lošim strukturalnim aranžmanima koji navode ljude da se ponašanju pohlepno i nanose štetu drugima – uključujući izazivanje ratova” (1995: 4).

Odnos prema poimanju moći u teoriji će se radikalno izmijeniti tek neposredno pred kraj i nakon Hladnog rata. Godine 1988. dolazi do “četvrte velike rasprave” u disciplini međunarodnih odnosa koja se vodila između tzv. “racionalista” (koji su branili empirijsko-racionalistički pristup) i “refleksista” (koji su tvrdili da se znanost utvrđuje opažanjem/refleksijom, a ne empirijskim podacima). Potonjima je pripadala kritička (proizišla iz radikalne teorije), feministička i konstruktivistička teorija. Ono što će 90-ih godina dvadesetog stoljeća dijeliti konstruktivizam od neorealizma i neoliberalizma, pa i ranije radikalne teorije, jest bitno shvaćanje interakcije aktera koju konstruktivisti ne promatraju kroz materijalnu prizmu (ovisno o vojnoj, ekonomskoj ili političkoj moći), već isključivo kroz utjecaj *ideje* o svijetu koji nas okružuje (Wendt, 2009: 113-115). Iako su međunarodni odnosi djelomično pratili trendove u ostalim društvenim disciplinama u drugoj polovini dvadesetog stoljeća, snažna uvjetovanost “politikom stvarnog svijeta,” dakle bipolarnošću, nije omogućavala iskakanje iz utvrđenih okvira realističko-liberalne/idealističke dijalektike. Nasuprot njihovom shvaćanju moći kao sile, u posthladnoratovskom su vremenu predstavnici postmodernističkog smjera u međunarodnim odnosima pod utjecajem teorija Michela Foucaulta, kao npr. Richard Ashley, tvrdili da je “moć mreža disciplinskih postupaka koji doprinose konstituiranju naših identiteta, odnosno konstrukciji nas samih” (Ashley, u: Griffiths, 2006: 208). Posve u Foucaultovu duhu on ističe: “bilo bi krivo povjerovati da bi nas revolucionarna borba u ime klase ili rase oslobodila od moći kao takve” (*ibid.*: 209).

Važno je naglasiti da realizam i liberalizam, odnosno neorealizam i neoliberalizam imaju gotovo jednak teorijski pristup pojmovima države i moći (kao sile). Razlog je tomu što obje teorije pripadaju istoj anglosaksonskoj akademskoj tradiciji te filozofskom naslijeđu prosvjetiteljstva. Naime, njihova je “epistemologija ista, usredotočeni su na ista pitanja te se slažu oko nekih ključnih pretpostavki za shvaćanje međunarodnih odnosa kao što su npr. pojedinac, država i međunarodni sistem” (Lamy, 2001: 191). Ono što bitno razdvaja realizam od liberalizma jest tumačenje povijesnog razvoja: za liberale je razvoj povijesti linearan, a za realiste cikličan (Osiander, 1998: 410). To je ujedno i temelj teorijskog razdvajanja realizma i liberalizma. Prema liberalima, linearno shvaćanje razvoja povijesti pretpostavlja lo je da će ljudski napredak (*the progress*) u tehnološkom i civilizacijskom smislu neminovno voditi k većem povezivanju država, čime se utvrđuje *međuviznost* kao glavna liberalna paradigma. S druge su strane realisti vjerovali da ciklički razvoj povijesti podrazumijeva opetovano izbijanje ratova kao neminovne posljedice me-

državnih odnosa temeljenih na moći i interesu. Stoga je ključ za sprečavanje ratova u pravilnoj preraspodjeli moći među državama, odnosno u realističkoj paradigmi *ravnoteže snaga*. Dakle, ono što dijeli realizam od liberalizma jest pitanje paradigme, a ne teorije, tako da je i sam naziv tzv. “velikih rasprava” realizma i liberalizma s pravom kritiziran, jer nije riječ o filozofskim i intelektualnim prijeporima, već isključivo o paradigmatiskim.

Kako bismo točno utvrdili koji su akteri (državni i nedržavni) ključni za današnje odnose, gdje se nalaze “ognjišta moći” i kako se manifestiraju unutar međunarodne strukture, potrebno je objasniti najutjecajnije liberalnu paradigmu dvadesetog stoljeća: “međuovisnost.” Drugim riječima, potrebno je napraviti povijesni presjek kritike liberalne/idealističke teorije međunarodnih odnosa u kontekstu razvoja paradigme međuovisnosti.

3. Liberalizam/idealizam u dvadesetom stoljeću

Najprije je važno upozoriti na specifičnost poimanja liberalizma u teoriji međunarodnih odnosa, koje nije istovjetno s određenjem liberalizma u političkoj teoriji općenito: “u teoriji međunarodnih odnosa liberalizam se odnosi na ideju da pojedinci mogu surađivati i time izgraditi institucije koje će raditi na obostranu korist; bit je ideje u relativnoj nadi da će se takav sistem moći prenijeti na međunarodnu razinu” (Dryzek, Honig i Phillips, 2006: 27). Za razliku od liberalizma kao takvoga usredotočenog na pojedinca i njegova prava i slobode, za teoriju liberalizma u međunarodnim odnosima glavni predmet proučavanja jest država. Keohane je pisao da neoliberalizam “razmatra pitanja o utjecaju institucija na djelovanje država, kao i o uzrocima institucionalnih promjena: dakle neoliberalizam pretpostavlja da su države ključni akteri te istražuje s jedne strane materijalne snage koje djeluju u svjetskoj politici, a s druge subjektivne predodžbe koje ljudi grade o samima sebi” (1989: 2).

Osnovna ideja liberalne teorije o trgovinskom međupovezivanju država koja će dovesti do “vječnog mira” među narodima jest možda najutjecajnija i retrospektivno gledano najznačajnija paradigma discipline međunarodnih odnosa. Upravo se današnja globalizacija temelji na tehnološkoj, kulturnoj, političkoj, ekonomskoj te nadasve financijskoj međuovisnosti koju su zagovarali liberali s početka dvadesetog stoljeća. Kako bi se shvatila bit liberalne teorije, nastajanje discipline međunarodnih odnosa mora se objasniti “kao rezultat onoga šoka koji je Prvi svjetski rat kao prvi totalni rat u povijesti priredio (...) liberalnim anglo-američkim demokracijama koje su optimistički vjerovala u napredak” (Meyers, 1999: 19). Taj je “napredak” ključan za razumijevanje liberalne paradigme međuovisnosti. Teoriju liberalizma u disciplini međunarodnih odnosa treba isključivo promatrati kao teorijsko nadahnuće anglosaksonskih akademskih, ali i diplomatskih elita koje su došle na ideju o stvaranju discipline tokom Pariške mirovne konferencije 1919. godine:

konkretno engleske delegacije pod Lionelom Curtisom i američke pod tada mladim harvardskim diplomcem Walterom Lippmannom, koje su se okupljale u Hotelu Majestic kako bi neformalno razmjenjivale ideje o uspostavi poslijeratnog međunarodnog poretka.

Prvotni su liberali/idealisti vjerovali da se osnovni principi prosvjetiteljstva – razum, jednakost, bratstvo, sloboda i vlasništvo mogu primijeniti na međunarodne odnose (Knutsen, 1997: 208-209).⁹ Karakterizirala ih je vjera u ljudski napredak, tj. shvaćanje svjetskih procesa kao linearni povijesni razvoj ljudskog roda. Privlačnost tog filozofijskog poimanja dodatno je obogaćivana idejom o “civilizacijskom” aspektu napretka. Za Immanuela Kanta “ostvarenje ideje mira počinje onog trenutka kada čovječanstvo prijeđe svoje *kritične točke*, tj. kada se čovjek počinje razvijati kao kulturno biće” (Kant, 1995: 10). Međunarodna trgovina bila je metoda civiliziranih društava za uspostavu poretka liberalnog mira. Kant je svojevremeno pisao: “Trgovački duh je taj koji ne može postojati zajedno s ratom i koji se prije ili kasnije nametne svakom narodu. Naime, budući da je među svim sredstvima moći podložnih državnoj vlasti vjerovatno najpouzdanija novčana moć, države su (dakako, ne baš potaknute moralnošću) prisiljene poticati taj plemeniti mir i spriječiti rat posredovanjem – gdje god u svijetu da prijeti njegovo izbijanje. Na taj način priroda, pomoću mehanizma u samim ljudskim sklonostima, jamči Vječni mir (...)” (Kant, u: Beck, 2004: 97).

Koncept modernog oblika međuovisnosti izvorno je razvio Norman Angell u svom djelu *The Great Illusion* uoči Prvog svjetskog rata (1914), tvrdeći da “glavno svojstvo modernizacije od sredine devetnaestog stoljeća predstavlja nespojivost samog čina rata s procesom ekonomskog napretka” (Griffiths, 2006: 54). Ideja o ekonomskoj međuovisnosti država na bazi slobodne trgovine istaknuta je u točki 3 Wilsonovih “14 točaka” s kojom bi Prvi svjetski rat napokon postao *rat koji će završiti sve ratove*. Stvaranje Lige naroda kao tijela koje kontrolira taj međudržavni poredak predstavljalo je vrhunac provedbe kantovske tradicije međuovisnosti u djelo.¹⁰ Jedan od predvodnika međuratnih liberala Alfred Zimmern tada je optimistički pisao: “međuovisnost, to je zakon modernog života” (1931: 14-15).

⁹ John Locke je tvrdio da će čovjek, budući da je razumno biće, svoje prirodne zakone koji podrazumijevaju pravo na život, slobodu i vlasništvo poštovati kod drugih jednako kao i kod sebe. U tom je duhu američki predsjednik Woodrow Wilson vjerovao da se i međunarodni sistem nalazi u “prirodnom stanju” u kojemu su npr. Nijemci prekršili sve zakone prirode. Ulazak u rat protiv Centralnih sila 1917. godine stoga nije bio motiviran samo tim lokovskim racionalističkim shvaćanjem međunarodnih odnosa, već i idejom da kada rat bude dobiven, SAD će te ideale prenijeti na svjetski sistem odnosa.

¹⁰ Kant prvi put spominje “ligu naroda” kao povijesnu nužnost u članku “Ideja opće povijesti” (1784). Toj se temi vraća i u djelu “Religija u granicama samog uma” (1793).

Od svog nastanka, dakle, međunarodni odnosi kao znanstvena disciplina isključivo pripadaju anglosaksonskoj tradiciji političkog i ekonomskog liberalizma; kao što kazuje istoimeni naslov jednog Hoffmannova članka: “međunarodni odnosi” to je “američka društvena znanost” (1995). Iako je liberalizam bio progresivna pokretačka snaga u nastajanju discipline, ipak, kako kritički pišu Agazhangelou i Ling, liberali su gledali na svijet s aspekta “bijeće imperijalno/kolonijalne države unutar sistema kapitalističkih odnosa” (2004: 24). Njihova percepcija svijeta uvelike je utjecala na formiranje jedinstvenog znanstvenog pristupa discipline po kojemu su, oslanjajući se na klasike liberalizma “Kanta, Lockeja i Woodrowa Wilsona, zagovarali jedan legalni vječni mir, ograničen državni nadzor i ligu naroda s ciljem iskorjenjivanja rata, ali isključivo u službi održavanja realističko-liberalnog međudržavnog sistema baziranog na trgovini (...)” (*ibid.*: 25). Da je takav koncept bio neprimjenjiv na cijeli svijet u vrijeme Velike depresije zapadnog kapitalizma i krize liberalnih demokracija, jačanja fašizma u Europi te uspona Sovjetskog Saveza pod Staljinom, uvidjeli su i pojedini međuratni liberali, što će i izazvati tokom 30-ih godina dvadesetog stoljeća tzv. “prvu veliku raspravu” realista i liberala za koju danas analitičari s pravom zamjećuju da je ništa drugo doli napuhani mit (Wilson, 1998; Fox, 1985). Ili kako je primijetio Andreas Osiander, rasprava se nije vodila između liberala/idealista i realista, već između realnih i “manje realnih” idealista (1998: 411-419).

Ta se “prva velika rasprava” rasplamsala između Leonarda Woolfa i Alfreda Zimmerna, koji je u svojoj knjizi iz 1936. godine *The League of Nations and the Rule of Law* napao Ligu naroda kao jedan veliki neuspjeh, liberale optužio da su beznadni idealisti, a pokušaj primjene kantovskog koncepta međunarodnog prava nazvao “smiješnim i grotesknim” (1936: 20). Vrhunac samokritike liberalizma počinje dolaskom Edwarda E. Carr (britanskog diplomata koji je sudjelovao na Pariškoj mirovnoj konferenciji) na Velško sveučilište u Aberystwythu 1936. godine, čiji rad tri godine kasnije rezultira prvom sistematskom kritikom idealista u knjizi *The Twenty Years Crisis* (“Dvadesetogodišnja kriza”) (1939). Osnovna kritika, kako ga Carr naziva, “utopizma” jest u Wilsonovoj primjeni nerealnih ideja prošlog stoljeća na međunarodnu praksu (1939: 26). Također, Carr je na liberalizam gledao kao na ideju koja je zbog svog univerzalizma u potpunosti zanemarila praktični aspekt odnosa među državama, odnosno njihovu sklonost sukobljavanju zbog suprotstavljenih pojedinačnih državnih aspiracija.

Utopija kao iluzija liberalne paradigme “međuovisnosti” u prvom se redu reflektira u raspodjeli moći multipolarnih centara svjetskog sistema kroz dvadeseto stoljeće: od monarhija, autokracija i demokracija do fašističkih, komunističkih te ostalih oblika diktatura. Država je u vestfalskom smislu tada još uvijek jedina suvereno prakticirala moć, te je liberalni koncept u “politici stvarnog svijeta” doživio golem neuspjeh. Od primjera mogu se izdvojiti odbijanje američkog Senata da

SAD postane članicom Lige naroda, kao i Briand-Kelloggov pakt iz 1928. godine koji je pozvao države potpisnice da se odreknu rata, ali bez ikakvih autoritativnih nadnacionalnih mehanizama kojima bi se spriječilo njegovo izbijanje. Nadalje, protekcionizam i moć države potpuno su oslabili liberalnu paradigmu međuovisnosti New Deal politikom američkog predsjednika Franklina D. Roosevelta te odlukom britanske vlade 1931. godine da ukine monetarni “sustav zlatnih poluga”. Konačno, samo uređenje poslijeratne Europe kod mnogih se liberala smatralo nepravednim i antiliberalnim.¹¹ Međuratni liberal Ramsay Muir ustvrdio je da “smo ušli u novo razdoblje, razdoblje međuovisnosti kojemu prijeti kaos jer ovaj svijet nije naučio kako da svoje institucije i tradicije prilagodi novim okolnostima” (1933: 7).

Drugi svjetski rat i potom Hladni rat kao posljedica njegova ishoda dokazali su da je liberalno vjerovanje u civilizacijski napredak bilo preoptimistično u pogledu realnog političkog stanja u svijetu. Još je svojevremeno otac modernog realizma Edward Carr upozoravao da je liberalizam “velika teorija koja se dobro nosi s dugoročnom i srednjoročnom budućnošću, ali ne ukazuje direktno i neizostavno na važnost kratkoročnih odluka” (Carr, u: Fox, 1985: 5). Od kraja 30-ih pa do kraja 80-ih godina dvadesetog stoljeća prevladavat će tako realizam kao glavni teorijski pravac, koji u principu nije idejno odmicao od anglosaksonskog liberalizma te vrijednosti demokratskog poretka. Razlika je isključivo bila u paradigmi: umjesto *ekonomske međuovisnosti* primjenjivala se *ravnoteža snaga*. Naime, još od šesnaestog stoljeća nadalje ravnoteža snaga je za diplomate i teoretičare kao što su Francesco Guicciardini, François Fenelon, Davide Hume i Friedrich von Gentz predstavljala jednu razboritu politiku održavanja međunarodnog poretka. Glavno je obilježje tog pristupa što je od svojih početaka ravnoteža snaga kao praktična metoda “bila privlačnija aktivnim diplomatima nego akademskim krugovima (...) uglavnom zbog toga što je više bila riječ o jednom nizu zdravorazumskih aksioma, a ne o nekoj strogo utvrđenoj teoriji” (Dougherty i Pfaltzgraff, 2001: 12).

Prevlast liberalnog koncepta na kraju dvadesetog stoljeća u vidu pojave globalizacije u “politici stvarnog svijeta” u principu ne duguje mnogo teorijskim postavkama liberalne/idealističke te potom neoliberalne teorije. Baš naprotiv, druge su teorije i njihove paradigme kao refleksije na “politiku stvarnog svijeta” više pridonijele razumijevanju globalne međuovisnosti. Današnja globalizacija tako možda najviše duguje hladnoratovskom realizmu SAD-a.¹² Nakon što je 1947. godine

¹¹ Naprimjer, Norman Angell je tvrdio da je Versajski mir i kažnjavanje Njemačke ratnim reparacijama velika nepravda. Jednu od najutjecajnijih kritika poslijeratnog uređenja dao je i tvorac makroekonomije i jedan od kreatora Bretton Woods sistema 1944. godine John Maynard Keynes (1920), koji je tvrdio da međunarodna ekonomska pomoć Europi mora uključivati i Njemačku.

¹² Poslije II. svjetskog rata glavni su predvodnici realizma u SAD-u bili George Kennan, američki ambasador u Moskvi koji je 1946. godine napisao tzv. “dugi telegram” u kojem izlaže rea-

Trumanova politika *containment* Sovjetskog Saveza urodila plodom, vanjska politika SAD-a predvođena principima makijavelističkog realizma počela je financijski integrirati zapadni blok, što je među ostalim podrazumijevalo uključivanje svih antikomunističkih, pa čak i kvazifašističkih režima (npr. Španjolske i Portugala) u zapadne financijske organizacije, Svjetsku banku i Međunarodni monetarni fond (MMF). Dublje financijsko povezivanje počinje 60-ih godina dvadesetog stoljeća kada u SAD-u nastaju prve multinacionalne kompanije kao odgovor na stvaranje Europske ekonomske zajednice. Njihov će financijski razvoj i utjecaj na zemlje u razvoju pogotovo 80-ih godina dvadesetog stoljeća biti podređen realističkom vanjskopolitičkom pristupu američkog predsjednika Reagana, odnosno doktrini njegove veleposlanice u UN-u Jean Kirkpatrick (2011) koja je podrazumijevala ekonomsku pomoć i financijsko povezivanje sa svim antikomunističkim režimima, uključujući i one autokratske (Argentina, Čile, Salvador itd.).

Globalna međuovisnost u službi američkog *Raison d'État* ujedno je bila razlog zašto su neorealisti prevladali u "trećoj velikoj raspravi" krajem 70-ih godina dvadesetog stoljeća; globalizirano ekonomsko tržište (kao neoliberalna paradigma) u tom je trenutku bilo uistinu podređeno Reaganovim vanjskopolitičkim ciljevima. Još je 1979. godine američki predsjednik Carter potpisao zakon kojim je stavio sve privatne banke pod kontrolu Federalnih rezervi, čime je podredio interese privatnog financijskog sektora interesima SAD-a.¹³ Monetarni šok koji je krajem iste godine izveo predsjednik Federalnih rezervi Paul Volcker kako bi zaustavio inflaciju izazvao je američku krizu banaka koje su se zbog ogromnog porasta kamata našle u teškoj poziciji nemogućnosti naplaćivanja dugova zemljama Trećeg svijeta. Stoga su banke stale iza američke vlade pod Reaganom, MMF-a i Svjetske banke, koji su poput posrednika u toj "dužničkoj krizi" uređivali isplatu dugova zemalja Trećeg svijeta isključivo pod uvjetom tzv. "prilagodbe" (*adjustment policy*), što je podrazumijevalo postupni prelazak na slobodno tržište. Time su stvoreni preduvjeti za demokratizaciju i liberalizaciju većine zemalja planske ekonomije pod sovjetskim utjecajem. Izazivanje tzv. "dužničke krize" 80-ih godina dvadesetog stoljeća zapravo je bio važan strateški potez SAD-a kojim je počeo postupni raspad Sovjetskog Saveza – u trenutku kada Gorbačov dolazi na vlast 1985. godine "svi su sovjetski saveznici u Trećem svijetu (osim Sjeverne Koreje) već započeli s provedbom nekog oblika tržišno usmjerene reforme" (Westad, 2009: 409).

listički pristup Staljinovoj vanjskopolitičkoj teoriji "dvaju blokova", te Reinhold Niebuhr i Hans Morgenthau koji su u teorijskom smislu definirali osnovne postavke poslijeratnog realizma (za ostale realiste vidjeti u: Knutsen, 1997: 232-233, 240-242).

¹³ Riječ je o zakonu "Depositary Institutions Deregulation and Monetary Control Act" koji je izglasan 1980. godine.

Međuovisnosti, konkretno na europskom primjeru, umnogome je pridonijela funkcionalistička (odnosno neofunkcionalistička) teorija. Tako je David Mitrany povukao analogiju između Kantova djela i političkih projekata međuratnog liberalizma, ustvrdivši da svjetskom poretku nije potreban “zaštićeni mir (u obliku kolektivne sigurnosti), već radni mir” (1966: 92). Njegova kritika međuratnog stanja bila je sadržajna, predloživši da se vječni mir postigne povezivanjem država na razini specifičnih apolitičnih i tehničkih pitanja (npr. kolektivna suradnja povodom prirodnih nepogoda, sprečavanja epidemija, građanskih aktivnosti, komunikacija, građevinskih projekata itd).¹⁴ Taj će pravac pod Ernstom Haasom doživjeti vrhunac u obliku neofunkcionalizma nakon Drugog svjetskog rata. Naime, plodno će tlo toj teoriji predstavljati ujedinjavanje Europe upravo po principima funkcionalizma; počevši od ekonomskog povezivanja industrija ugljena i čelika 50-ih godina dvadesetog stoljeća pa do dubljih institucionalnih povezivanja koja će dovesti do stvaranja Europske Unije 1992. godine. Iako kritika tvrdi da je neofunkcionalizam neprimjenjiv u ostalim regijama svijeta, zasluge te teorije u “politici stvarnog svijeta” neosporne su (Griffiths, 2006: 181-184).

Konačno, radikalna/marksistička teorija kao najveća kritika liberalizma na neki je način sama pridonijela liberalnoj prevlasti. Nije liberalizam bio toliko zaslužan za svoju teorijsku “pobjedu” koliko unutarnji poraz marksizma/radikalizma kako u teorijskom smislu tako i u “politici stvarnog svijeta,” odnosno raspadom Sovjetskog Saveza 1991. godine. Marksizam svoje korijene također vuče iz prosvjetiteljske tradicije, te ima gotovo jednak odnos prema ratu kao realizam i liberalizam. Kao što su realisti od Carra do Kissingera, te idealisti poput npr. Normana Angella, gledali na rat kao na nužno zlo kako bi se održala ravnoteža snaga i/ili kontrola Lige naroda, tako i tzv. marksizam-lenjinizam tvrdi da je rat u određenim slučajevima nužan za provođenje socijalizacije svijeta. Iako je Lenjin bio protiv rata pod svaku cijenu (njegovo suzbijanje lijeve opozicije u partiji kako bi se potpisao Brestlitovski mir 1918. godine to potvrđuje), u njegovim brojnim spisima iz tog razdoblja može se iščitati otvorena potpora ratu protiv tzv. “kontrarevolucionarnih” elemenata. U svom izlaganju neposredno pred izbijanje Oktobarske revolucije 1917. godine Lenjin izjavljuje da “mi marksisti nismo bezuvjetno protiv rata (...) važno je razumjeti povijesne okolnosti pod kojima rat izbija, koja ga je klasa započela, te u ime čega ga vodi” (Fisher, 1964: 144). Opravdanje za pokretanje rata u ime radničke klase može se iščitati i iz izjave tadašnjeg komesara za nacionalnosti Staljina da su “interesi socijalizma iznad prava naroda na samoodređenje” (Souvarine, 1985: 151), što će

¹⁴ Mitranyu je za teorijsku inspiraciju konkretno poslužio projekt izgradnje brane Tennessee Valley u SAD-u 30-ih godina dvadesetog stoljeća. Naime, izgradnja brane na lokalnoj razini kontrolirana iz “centra” predstavljala je za njega jedan funkcionalni sistem koji bi se mogao prenijeti na globalnu razinu.

u konačnici dovesti do izbijanja tzv. “revolucionarnih ratova” protiv “buržoazije” u Poljskoj 1920. i menjševizma u Gruziji 1921. godine.

Međutim, osnovna razlika između liberalno-realističke i radikalne/marksističke teorije bila je u shvaćanju uzroka rata, odnosno mogućnosti njegova iskorjenjivanja. Naime, kada je John Hobson (liberal inspiriran radom Johna Stuarta Milla) početkom dvadesetog stoljeća razvio teoriju imperijalizma kao bazu buduće radikalne teorije, kapitalizam i profit prepoznati su kao glavni pokretači rata. Za tu mu je teoriju poslužilo osobno iskustvo u Burskom ratu 1900. godine, koji je isprovocirala Velika Britanija kako bi došla u posjed južnoafričkih nalazišta dijamanata.¹⁵ Utemeljen isključivo na tom događaju, daljnji razvoj te teorije kretao se u pogrešnom smjeru, kulminirajući potpunom zamjenom teza u Lenjinovu djelu “Imperijalizam kao najviša faza kapitalizma” iz 1916. godine. Dakle, osnovna misao kritike marksičkih teoretičara kao što su Lenjin, Rudolf Hilferding i Rosa Luxemburg jest da globalna kapitalistička ekonomija redovito profitira ratovima. Kako primjećuju Schneider i Troeger, problem liberalizma i realizma u pogledu suprotstavljanja tzv. marksističko-lenjinističkoj kritici svojedobno je bio taj što su u svojim analizama isključivo bili usredotočeni na uzročno-posljedični slijed stanja koji je vodio od faze trgovine do faze konflikta, umjesto obratno (2006: 625-626). Naime, njihova je studija pokazala da tržište uvijek trpi zbog rata, a doživljava procvat ili smanjenjem intenziteta ili okončanjem ratnih sukoba (s logičnom iznimkom vojne industrije). S obzirom na to da ekonomska međuovisnost međunarodne buržoazije dovodi do sukoba interesa koji onda guraju narode u rat (kao što je bio Prvi svjetski rat), ratovi bi se po Lenjinu mogli spriječiti i iskorijeniti isključivo rušenjem kapitalizma i “odumiranjem države” (Lenin, 2011). Dugoročno će se taj koncept pokazati neodrživim, a sama teorija manjkavom. Osim toga Barry Buzan smatra da je sama ideja da će društveni *napredak* biti moguć negiranjem tržišta u potpunosti kriva, jer *napredak* države bez tržišta ne postoji, te da društvo bez poticaja atrofira, a tome upravo u prilog govori postupni raspad autarkičnih i diktatorskih režima u dvadesetom stoljeću (2010: 1). Sličnu tezu razvija i Huntington (1991) u svom djelu o “tri vala demokratizacije”. U slučaju Sovjetskog Saveza skupo i neproduktivno financiranje saveznika u Trećem svijetu, kao i cjelokupnog “socijalističkog bloka” odvest će, povrh svega, Sovjetski Savez u financijski krah do kraja 80-ih godina dvadesetog stoljeća te konačno i u krah samog režima.

Međuovisnost kao glavni argument neoliberala Roberta Keohanea i Josepha Nyea (razrađen u djelu *Power and Interdependence: World Politics in Transition* iz 1977. godine) ponovno je doživjela veliki neuspjeh tokom “treće velike rasprave”. Trijumfirao je realizam, odnosno neorealizam. Neoliberalni naglasak na među-

¹⁵ Koeber i Dan Schmidt u svojoj su analizi čak primijetili da se u idućih 60 godina kompletna marksistička/radikalna teorija razvila na bazi Hobsonova viđenja Burskog rata (1964: 249).

ovisnosti kao biti suvremenih međunarodnih odnosa (nasuprot “nacionalističkom” realizmu) bio je po ocjeni mnogih analitičara površan i neargumentiran (Griffiths, 2006: 187). Kao i u međuratnom razdoblju stanje u svijetu realne politike ponovno će opovrgnuti nastojanje neoliberalizma da dokaže svoja vjerovanja u napredak i međuovisnost kao uvjete trajnog mira. Naime, zaoštavanje odnosa između SAD-a i Sovjetskog Saveza nakon 1979. godine potvrdit će teorijsku “ispravnost” neorealizma da svijet funkcionira u hobsovskom prirodnom stanju, što će najviše doći do izražaja dolaskom Ronalda Reagana na vlast u SAD-u. Keohane je priznao da nije pronašao pravu alternativu realističkoj teoriji, te je prihvatio mnoge neorealističke argumente koji su tvrdili da su “sfere koje su na prvi pogled nezavisne od državne kontrole, kao što su financijske organizacije, međunarodna trgovina i naftno tržište, ipak sastavni dio američke hegemonije” (*ibid.*). Godine 1981. međunarodna je konferencija u Cancunu, napadom R. Reagana i M. Thatcher na kejnzijanski koncept “Novog međunarodnog ekonomskog poretka” koji su zastupale zemlje u razvoju, potvrdila apsolutnu prevlast američke ideologije i sistema slobodnog tržišta, samim time i dominaciju te države kako u svom bloku tako i u Trećem svijetu, a nakon 1989. godine i na globalnom nivou.

U posthladnoratovskom dobu teorija neoliberalizma razvila se u nekoliko pravaca (Baldwin, 1993). Izvorni sljedbenik neoliberalizma bila je teorija *liberalnog institucionalizma*, jer je jedan od njezinih glavnih predstavnika bio nekadašnji predvodnik neoliberala Robert Keohane. Ta je teorija, ugledavši se na razvojni put integracija Europske Unije, zagovarala ideju da se države moraju djelomično odreći svoje suverenosti u korist suradnje unutar nadnacionalnih institucija (UN, EU, NATO itd.) koja će neminovno voditi k miru i prosperitetu (Lamy, 2001: 189). Nadalje, neoliberalni pravac *republikanskog liberalizma*, poznatijeg po svojoj teorijskoj varijaciji *teorije demokratskog mira*, čiji predstavnici kao npr. Fukuyama (1992), Linklater (1993) i Kegley (1995) u svom naglašenom optimizmu spram globalne prevlasti posthladnoratovskog liberalno-demokratskog poretka, na neki način predstavljaju ponovno oživljeni međuratni liberalizam/idealizam. Konačno, *trgovinski liberalizam* pojavljuje se kao jedan od dominantnih pravaca unutar liberalne teorije uopće. Taj smjer zagovara tezu da su “slobodno tržište i kapitalistička ekonomija sigurni putevi k miru i prosperitetu” (Lamy, 2001: 188). Nastao u kontekstu posthladnoratovske prevlasti liberalne demokracije i neoliberalnog ekonomskog koncepta, trgovinski je liberalizam s jedne strane bio najviše zagovarana teorija međunarodnih odnosa te ubrzo i najviše osporavana, kako od predstavnika kritičke i radikalne teorije tako i od samih liberala. Naprimjer, engleski politolog i razočarani tačerst John Gray optužio je trgovinski liberalizam, baš kao i Carr 30-ih godina dvadesetog stoljeća liberalizam/idealizam, za previše izražen utopizam u pristupu. Utopija trgovinskog liberalizma, piše Gray, “najopasnija je kada se najmanje očeku-

je” (2007: 84), a za primjer daje primjenu modela slobodnog tržišta u postsovjetskoj Rusiji, u kojoj je kapitalizam umjesto demokracije stvorio oligarhiju (*ibid.*).

Danas se na teoriju neoliberalizma međunarodnih odnosa gleda kao na potpuno prevladan koncept koji se nužno mora mijenjati, usprkos tome što su neoliberalni ekonomski i politički koncepti prevladali u “politici stvarnog svijeta”. Možda je samu bit liberalizma u globalizacijskom dobu najbolje objasnio naslov rada Geralda F. Gausa – *Ideološka dominacija uz pomoć filozofske konfuzije*. Naime, napravivši presjek razvoja liberalne teorije u političkoj filozofiji od početka do kraja dvadesetog stoljeća, autor sugerira da je u principu riječ o filozofiji veoma siromašnoj i nekonzistentnoj teoriji, što je s jedne strane izazivalo neprestane sukobe i rasprave liberalnih teoretičara, ali je s druge strane predstavljalo i iznimnu snagu u ideološko-političkom smislu. Naime, “vrlina je liberalizma da može uključiti one čije su vrijednosti sukobljene; neki traže individualnost, a drugi teže zajednici, neki vjeruju da su vrijednosti objektivne, dok drugi tvrde da su subjektivne, neki su egalitaristi, dok drugi inzistiraju da sloboda mora doći na pravo mjesto”, drugim riječima, “(...) liberali mogu zagovarati kompromis od kojega će koristi imati sve strane” (2006: 47). Ta fleksibilnost liberalizma da se priklanja drugim, jačim i filozofski bogatijim teorijama da bi ih potom apsorbirao, kao npr. konzervativizam (sinteza čega je bila tačeriistička “nova desnica” 80-ih godina dvadesetog stoljeća), natjerala je mnoge neoliberalne da preispitaju vrijednosti svojeg kruto utemeljenog racionalističkog pristupa analizi međunarodnih odnosa.

Keohane je svojevremeno pokušao predstaviti i objasniti međuovisnost kao koncept potpuno neuvjetovan ideološkim tradicijama liberalizma/idealizma. Naime, međuovisnost neoliberalizma se po Keohaneu trebala shvatiti kroz međunarodnu suradnju koja “nije nužno ovisna o altruizmu, idealizmu, osobnoj časti, zajedničkim ciljevima, internim normama ili zajedničkom uvjerenju u niz vrijednosti utemeljenih u kulturi. Naravno da (ovisno o vremenu i prostoru) bilo koji od tih aspekata ljudske motivacije može imati važnu ulogu u procesima međudržavne suradnje, međutim suradnja se ne mora nužno shvaćati ni vezati za bilo koji od tih aspekata” (1989: 159).

Konstruktivist Alexandar Wendt možda je dao najbolju dijagnozu kronične slabosti suvremene neoliberalne teorije. Naime, pokazao je da su neorealisti i neoliberali tokom “treće velike rasprave” krajem 70-ih godina dvadesetog stoljeća podrazumijevali kako se ključni elementi međunarodnih odnosa kao što su moć (prije svega vojna), interes (egoistička volja države za moći, sigurnošću i bogatstvom), te u tom kontekstu uloga liberalnih koncepata međunarodnih institucija, mogu svesti na “materijalne” elemente. Završetkom Hladnog rata i u vrijeme postpozitivističke kritike, kada je naglasak u znanstvenoj zajednici stavljen na element koji je dotad bio zanemaren, na *ideje*, neoliberali se nisu prilagodili novim znanstvenim trendo-

vima. Naprotiv, i dalje su tvrdili da “djelovanje države može biti shvaćeno jedino na osnovi egoističnih interesa u kontekstu realiteta moći – kao da ideje također ne konstituiraju moć i interes”, te Wendt zaključuje da “neoliberalizam *a priori* previše popušta neorealizmu, degradirajući samog sebe na status drugorazredne teorije, sa zadatkom pospremanja zaostalih neobjašnjenih nesuglasica koje je za sobom ostavila dominantna teorija (neorealizma)” (2009: 34-35).

4. U potrazi za primjerenom teorijom

S metodološke strane pojam i paradigma liberalizma (trgovinska međuovisnost) i realizma (ravnoteža snaga) u vezi s pitanjem sprečavanja rata i održavanja mira danas su definitivno izgubili intelektualni primat koji su uživali u disciplini međunarodnih odnosa. Razlog je dvojak: prvo, međunarodni su odnosi kao disciplina napravili iskorak iz okvira anglosaksonske tradicije i tumačenja odnosa u svijetu. Drugo, unutar same discipline pojavila se jaka postpozitivistička kritika koja je dovela u pitanje mnoge dotad neupitne metodološke pristupe. Za obje “velike teorije” karakteristična je bila upravo njihova primjena znanstveno-empirijske analize (inspirirane nepokolebljivom vjerom u ljudski razum), a te su se metode u postmodernom dobu najviše našle na udaru kritika (još 60-ih godina dvadesetog stoljeća biheviorističkom revolucijom koja je izazvala tzv. “drugu veliku raspravu” liberala i realista, te 90-ih godina dvadesetog stoljeća pojavljivanjem konstruktivista, postmodernista, feminista itd.). Naime, u današnjem globaliziranom svijetu, u kojemu su akteri i njihovi interesi toliko isprepleteni između raznih centara moći, teško je postaviti jedinstven metodološki pristup. Postupni proces globalizacije doveo je do prevelike ekonomske, političke, društvene i vojne isprepletenosti i međuovisnosti koje James Rosenau naziva “galopirajuća međuovisnost” u “postmeđunarodnoj politici” (1984: 225).

Na početku smo ustvrdili da je za sve “velike teorije” država još uvijek glavni subjekt analize, međutim ne više u onom vestfalskom i veberovskom smislu, jer u analiziranju državne interakcije u kontekstu moći sve više do izražaja dolaze oni akteri koji posjeduju zavidni kapital, kao npr. mirovinski fondovi, tzv. “hedge funds” (fondovi za ograđivanje rizika), centralne banke s ogromnim deviznim rezervama, tzv. “sovereign wealth funds” (suvereni fondovi bogatstva) itd. Čini se stoga da je od ključne važnosti shvaćanje prevlasti neoliberalnog ekonomskog koncepta u globaliziranom svijetu, jer upravo u toj sferi međunarodnih odnosa možemo locirati glavna ognjišta moći. Svojedobno je Edward Carr napisao: “ekonomske snage ustvari su političke snage (...) ekonomska znanost pretpostavlja dani politički porredak, te ne može biti ispravno proučavana izvan konteksta politike” (1939: 149). Danas se postavlja opravdano pitanje koja snaga (politička ili ekonomska) uvjetuje onu drugu i ima li liberalna teorija odgovor na suvremene probleme globalnog porredka baziranog na ekonomskom neoliberalnom konceptu?

Za svaku analizu potrebno je odrediti ključne aktere i paradigmu, međutim u današnjoj globalnoj strukturi, odnosno Rosenauovoj “galopirajućoj međuovisnosti” to je sve teže. Naprimjer, kad je riječ o recesiji koja je počela 2008. godine, Wallerstein upozorava da je današnji analitičari krivo analiziraju. Naime, utvrđene paradigme analize krize – rast i profit pojedine zemlje – nisu odgovarajuća mjerila jer “uvijek ima nekih ljudi koji stvaraju profit, čak i u najtežim vremenima: pitanje je samo koji ljudi i gdje” (2011: 2)? Da bi se pronašao točan odgovor u vezi s bilo kojim metodološkim pristupom, potrebno je postaviti ispravno pitanje. Čini se da je na tom tragu tokom jednog simpozija iz ekonomije u Cansasu u SAD-u 2006. godine bio predsjednik Federalnih rezervi Ben Bernanke. On je, pozivajući se na pojam centar-periferija, zamijetio da je tokom devetnaestog stoljeća sistem savršeno jasno funkcionirao u vezi s pitanjem utvrđivanja aktera i moći. Naime, u to je vrijeme centar (Velika Britanija) izvezio gotove proizvode u zemlje periferije, a iz njih uvezio resurse, uvijek bilježeći višak kapitala – danas, u dvadeset i prvom stoljeću nalazimo se u konfuznoj situaciji gdje zemlja centra (SAD) uvozi gotove proizvode iz periferije te konstantno bilježi deficit (Bernanke, 2006). Gdje se dakle nalazi moć? Kod kojih aktera? Da na to pitanje odgovorimo, potrebno je shvatiti bit današnjeg koncepta međuovisnosti.

Moć u globalnom međuovisnom poretku treba promatrati kao difuznu, te je objašnjavati u odnosu na globalizaciju. Kao što je primijetila Paola Subacchi, “moć se kod novih aktera ne određuje veličinom njihove ekonomije, već stupnjem integracije na globalnoj razini” (2008: 489). Drugim riječima, moć se mjeri autonomijom određenog integriranog aktera u njegovom djelovanju unutar poretka, a ne nužno u klasičnom smislu utjecaja i pokretanja objekta u željenom smjeru (Zartmanova definicija, izložena na početku rada). Stoga, ono što Subacchi danas vidi kao glavni izvor moći jest protok kapitala. “Kapital sam po sebi ne predstavlja moć, već ključni faktor u određivanju odnosa moći u današnjem ekonomskom poretku”, dakle “kapital objašnjava kako se moć kao kapacitet za djelovanje primjenjuje i kako se koristi u interakciji s drugim akterima – iza pojave novih sila ne leži samo veličina njihovih ekonomija i razmjer njihovih aktivnosti, niti rast njihovog BDP-a, već akumulacija kapitala i sposobnost da ga transferiraju preko svojih granica” (*ibid.*: 490). Ili kako primjećuje Ulrich Beck: “činjenica je da je moć prijetjećeg neinvestiranja već danas sveprisutna – prema tome, globalizacija nije opcija, globalizacija nije ničija vlast (...) riječ globalizacija znači organizirana neodgovornost” (2004: 91).

Što se tiče pojave novih “aktera” na međunarodnoj sceni, tu svakako treba uzeti u obzir Kinu, odnosno grupu BRIK-zemalja.¹⁶ Ti akteri predstavljaju prijetnju konceptu međuovisnosti utoliko što njihovo shvaćanje globalnog poretka nije

¹⁶ Brazil, Rusija, Indija i Kina.

u skladu s liberalnim kantovskim nasljeđem Euroatlantske zone. Recesija je pokazala da usprkos određenoj konceptualnoj unipolarnosti globalnog sistema sve više počinje prevladavati međunarodna anarhija. Kada je G20 u proljeće 2009. godine pokušao provesti regulaciju globalnog financijskog poretka kroz Stabilizacijsku financijsku upravu, zbog heterogenosti grupe došlo je do očekivanih zastoja. Nadalje, održavanje takvog poretka dodatno slabi suverenost i moć zapadne države. Kada je izbila recesija, mnogi su analitičari smatrali da je SAD-u potreban novi New Deal. Međutim, u praksi je to bilo nemoguće provesti jer je SAD previše globalno integriran. Pokušaj obnavljanja Glass-Steagallova zakona iz 30-ih godina dvadesetog stoljeća kroz tzv. "Volckerov plan" koji je sastavila "Grupa tridesetorice" kako bi se regulirale banke i ograničila spekulacija propao je (The Structure of Financial Supervision, 2011). Prijedlog zakona predsjednika Obame "Kupujmo američko", koji je gotovo izazvao trgovinski rat s EU-om, također je bio odbačen (*US-EU trade war...*, 2011).

U međuovisnom globalnom svijetu današnjice moć je difuzna te se ogleda više u autonomiji djelovanja integriranog aktera unutar sistema nego u njegovoj suverenosti. S obzirom na jačanje novih aktera (pogotovo Kine i Rusije) postavlja se pitanje može li liberalna teorija, koja je do sada uglavnom bila uvjetovana empirijskim pristupom, racionalizmom te zapadnim tradicijama prosvjetiteljstva, naći odgovor na suvremene (među ostalim i kulturološke) izazove. Ovdje ćemo izložiti poglede nekih teoretičara koji pripadaju liberalnoj akademskoj tradiciji. Cilj je dakle ustanoviti koje alternative nudi neoliberalna teorija te u kojem se smjeru kreće njezina teorijska transformacija; od isključivo anglosaksonskog teorijskog pravca vođenog idejom "napretka" i "međuovisnosti" do holističke teorije revidiranog liberalizma.

a) Buzanov holistički pristup

Budući da je kroz čitavo dvadeseto stoljeće disciplina međunarodnih odnosa bila uvjetovana te se razvijala u duhu anglosaksonske prosvjetiteljske tradicije racionalizma i budući da marksizam više ne predstavlja nikakvu alternativu, čini se da alternativa može doći isključivo iz samog anglosaksonskog akademskog miljea. Sve se više čini da otpor američkom liberalno-realističkom empirizmu dolazi iz Londona; konkretno oživljavanjem Engleske škole međunarodnih odnosa.¹⁷ Barry Buzan zagovara vraćanje toj akademskoj struji jer ona u svom pristupu obuhvaća historicizam, konstruktivizam i metodološki pluralizam; sve elemente potrebne za uspješnu posthladnoratovsku analizu međunarodne strukture. Engleska škola u tom smislu ne bi predstavljala samo jednu od teorija u tzv. "borbi" niti neku novu teo-

¹⁷ Engleska škola međunarodnih odnosa nastaje kao rezultat rasprava koje su se vodile krajem 50-ih godina dvadesetog stoljeća u Britanskom komitetu za teoriju međunarodne politike. Martin Wight i Hedley Bull bili su glavni predstavnici te nove struje.

rijsku “neo-neosintezu”, već jedan potpuno novi ekskluzivni pothvat kojim bi se na holističkoj razini obuhvatili svi važni segmenti i paradigme teorije međunarodnih odnosa, te se time ponovno utvrdila nova “velika teorija”. Buzan na tragu Wightove teorijske podjele određuje tri teorijska oblika strukture suvremenih međunarodnih odnosa:

- a. “Međunarodni sistem” (personificira Machiavelli), pozitivizam u pristupu; država kao glavni subjekt;
- b. “Međunarodno društvo” (personificira Grotius), hermeneutika u pristupu; međunarodno pravo kao glavni subjekt;
- c. “Svjetsko društvo” (personificira Kant), kritička teorija u pristupu; pojedinac kao glavni subjekt. (2001: 474-476)

Prema toj podjeli čini se da glavni problem nastaje pri spajanju “međunarodnog sistema” i “svjetskog društva”. Drugim riječima, ključni je problem pojedinac, odnosno razvoj njegovih prava pod međunarodnim pravom, čime se direktno ugrožava moć i suverenitet države. Kako piše Buzan, “ekspanzija individualnih prava izvana prijeti pravnoj suverenosti time što omogućuje vanjsku intervenciju u unutarnji život države; prijeti unutarnjoj empirijskoj suverenosti ograničavajući joj pravo nad njezinim građanima” (*ibid.*: 478). U politici stvarnog svijeta to možemo uočiti u kreiranju Mahbub Ul Haqova koncepta “ljudske sigurnosti” iz 1994. godine za Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP), kojim je zamijenjena tradicionalna “nacionalna sigurnost” i koji EU sve više prihvaća kao svoj princip “europske zajedničke i sigurnosne politike”.

Ipak, u problemu određivanja metodologije i jedinstvenog pristupa suvremenoj kompleksnosti međunarodnih odnosa – Buzan, baš kao i David Held, vidi prednost. On naime tvrdi da međunarodni odnosi dobro znaju teoretizirati hobsovske, kantovske i grociusovske teme: “međutim, ova ih disciplina spominje u suprotstavljenom odnosu jedne teorije prema drugoj. Naprotiv, međunarodni bi odnosi trebali promijeniti svoj pogled i pristup tako da ti pravci ne predstavljaju alternative jedan drugome i da su obostrano isključivi u svojim interpretacijama, već da predstavljaju povezani niz, od kojih svaki na svoj način rasvjetljuje jedan aspekt realnosti” (*ibid.*: 480). Stoga Buzan nudi sljedeće parametre na kojima bi se disciplina međunarodnih odnosa mogla dalje razvijati:

1. Utvrditi vezu između “međunarodnog” i “svjetskog društva”.
2. Uspostaviti vezu između konzervativnih, pluralističkih i progresivnih/solidarističkih pristupa međunarodnom društvu. (Buzan pod te tri kategorije podrazumijeva spajanje realizma, liberalizma i radikalne teorije, op. a.)
3. Analizirati tenzije između globalnih i podglobalnih (regionalnih) razina međunarodnog društva.
4. Kategorizirati sve vrste međunarodnog društva. (*ibid.*: 482-483)

Točka 3. predstavlja možda najveći izazov zato što se u globalnom poretku javljaju akteri koji priznaju strukturu globalne kapitalističke međuovisnosti, ali ne priznaju kantovske vrijednosti te međuovisnosti, već žive i ponašaju se u međunarodnom poretku kao Hobbesov Levijatan. Stoga liberalizam, da bi se suočio s tim izazovima, nužno mora iskočiti iz okvira svoje prosvjetiteljske tradicije. Njegova će transformacija u globalizaciji biti nužna pogotovo u pogledu jačanja tzv. "azijskog kapitalizma"¹⁸ kao hibrida zapadnog imperijalizma devetnaestog stoljeća i lokalnih tradicija. Zapadni će se liberalizam nužno morati preispitati kako bi mogao zauzeti stav prema azijskoj regiji koja poprima obilježja vestfalske države po mjeri konfučijanskog patrijarhalizma; kapitalističke racionalnosti umotane u kolektivističke institucije; te kapitalistički racionalizam uređen kroz društvenu hijerarhiju (Ling, 2002). Kada se tome pridodaju zemlje Trećeg svijeta u kojima i dalje prevladava hobsovska prirodno stanje, moglo bi se reći da se liberalizam nalazi pod opravdanom kritikom svoje konzervativnosti u pristupu i nemogućnosti utvrđivanja ciljeva. Naime, kako upozorava Safranski, "tko izbjegava preuranjeno podizanje uzbune i ne želi paničariti, drži se liberalnog i udobnog, a istodobno ciničnog načela: druge zemlje – drugi običaji", a za primjer daje "Kinu, koju hvalimo zbog rigorozne obiteljske politike ograničavanja potomstva, jer je usmjerena protiv prenaseljenosti, ali je se istovremeno gnušamo jer nije u skladu s našim demokratskim standardima" (2008: 18).

U točki 3. Buzan napada apstraktni globalizam i eurocentrizam dosadašnjeg pristupa discipline međunarodnih odnosa. Ta jaka potreba liberalne teorije da nametne međuovisnost baziranu na zapadnim vrijednosnim principima kod mnogih se naroda i kultura kroz dvadeseto stoljeće smatrala negativnom, tako da se "napredak" često smatrao "amerikanizacijom", a međunarodni kapitalistički sistem neoimperijalizmom. Buzan tvrdi da je "empirijski dokazano da različita međunarodna društva na regionalnoj razini mogu graditi zajedničko globalno međunarodno društvo, kao što je bio slučaj sa Europom, islamskim svijetom, jugoistočnom Azijom i (ranije) s komunističkim zemljama" (2001: 483). Stoga zaključuje da uzimajući u obzir "očitu regionalizaciju posthladnoratovskog međunarodnog sistema, nužno je što prije početi istraživati podglobalne (regionalne) procese i implikacije koje ti procesi stvaraju na globalnoj razini; dakle, nezapadne forme međunarodnog društva i forme koje su nastale kao proizvod zapadnih i nezapadnih fuzija" (*ibid.*).

¹⁸ Azijski kapitalizam je višedimenzionalan, treba ga promatrati diverzificirano kroz ekonomski uspon Kine i Azijskih tigrova te sve više i Rusije, koja raspadom Sovjetskog Saveza i gubitkom geografske prisutnosti u Europi svoju vanjskopolitičku pozornost počinje okretati prema Aziji. Također, Rusija, Kina te tri srednjoazijske republike institucionalno su povezane u Šangajsku organizaciju za suradnju koja ima čak i svoj pandan NATO-u, *Regionalni antiteroristički centar*.

b) Heldova kozmopolitska demokracija

David Held jedan je od onih liberala koji su pokušali stvoriti novu teorijsku sintezu pod krovom tradicije liberalizma, pogotovo njezine teorijske fleksibilnosti. Naime, samo se trebalo ugledati na liberalizam političke teorije, koji je “pokazao svoje kapacitete bez premca; da proguta sve svoje suparnike, uz, naravno, krah najvećeg suparnika marksizma, ali također i jednu iznimnu sposobnost da se sam idejno regenerira i sebi prilagodi one ključne elemente suprotstavljenih teorija koje mu u danom trenutku najviše pogoduju” (Dryzek, Honig i Phillips, 2006: 23). Held je ukazao da pobjednički zanos liberalizma nakon Hladnog rata – u kojemu je Fukuyama (1992) vidio ostvarenje hegelovskog ideala ljudskog samopriznanja, ostvarenih težnji i državne konstitutivnosti – može zavarati jer demokracija u teoriji i praksi nije u svim kutovima svijeta ista.

Held je naime tvrdio da rješenje leži upravo u spajanju nespojivoga: liberalizma i marksizma kako bi se dobio najbolji društveni oblik – participativna demokracija (1984: 223-240). A kad je o međunarodnim odnosima riječ, Held smatra posthladnoratovsko razdoblje vrlo problematičnim jer moć više ne leži jedino u rukama države, već i u međunarodnim organizacijama kao što su UN i MMF, a to predstavlja problem jer ne postoji demokratska kontrola nad takvim i sličnim nadnacionalnim institucijama. Held nudi sedam modela “kozmpolitske demokracije” (1992: 36),¹⁹ od kojih prvi zagovara kontrolu difuzne moći: “globalni se poredak treba sastojati od višestrukih i preklapajućih mreža moći, uključujući političke, društvene i ekonomske” (*ibid.*).

Heldova je teorija, međutim, također suviše uvjetovana zapadnim tradicionalizmom. Naime, kritička je teorija svrstavala Helda (baš kao i Hedleya Bulla, koji je predvodio liberala u “drugoj velikoj raspravi”) među one teoretičare “koji govore o međunarodnom društvu ili kozmopolitskoj demokraciji, a da ne uzimaju u obzir širi pogled, odnosno ne razmatraju participaciju onih *drugih* u tom procesu” (*ibid.*: 25). Ta participacija onih drugih (dakle podglobalizacijskih režima) za sada je razmatrana u trećoj točki Buzanova koncepta novog holističkog pristupa discipline. Problem je u tome što je kozmopolitska demokracija, kako uočava Ulrich Beck, moguća jedino u “post-nacionalnim, pluralno-nacionalnim, nacionalno indiferentnim i nacionalno tolerantnim državama, koje svoj legitimitet dobivaju iz tradicija građanina

¹⁹ Ukratko: 1. Globalni poredak temeljen na isprepletenosti moći (političke, društvene, ekonomske); 2. Pravo svake grupe na samoopredjeljenje i zajamčenu autonomiju pojedinca; 3. Donošenje i provedba zakona na svim razinama, od lokalnih do globalnih; 4. Pravni principi utvrđeni su isključivo unutar države i građanskog društva; 5. Taj se pravni princip odnosi na neupotrebu nasilja osim u posebnim okolnostima; 6. Pravo na obranu i očuvanje samoopredjeljenja i demokracije; 7. Socijalna pravедnost.

svijeta otvorenih i prosvijećenih nacionalnosti” (2004: 136). Za sada je to po Becku isključivo EU, dok su druge države daleko od takvog koncepta.

c) Doyleova evaluacija kantovskog koncepta

Možda je najbolju analizu problema suvremenog neoliberalizma, kao i liberalnog koncepta u politici stvarnog svijeta dao Michael Doyle, stručnjak za imperijalizam i liberal koji je empirijski dokazivao da se u zapadnom svijetu obistinila kantovska “zona mira”, i to u Europi. Naime, Doyleova je analiza pokazala da je međuovisnost država u globaliziranom svijetu čak i za Kantove pojmove otišla predaleko. Na tragu ekonomske misli Karla Polanyia da je svaki oblik slobodnog tržišta u konačnici planski uređen, što je Polanyi (1944) izložio u svojoj slavnoj knjizi *The Great Transformation*, Doyle (2000) zaključuje da svjetsko tržište kao što je današnje uništava demokraciju i podriva međunarodni mir, neminovno gurajući međunarodno društvo u protekcionizam te u konačnici i u fašizam. Doyle navodi tri glavna izazova s kojima paradigma međuovisnosti globalnog tržišta suočava liberalni koncept međunarodnog mira:

- (1) *komodifikacija*, koja podrazumijeva regulaciju organizacija kao što je Svjetska trgovinska organizacija čije se odluke mogu direktno kositi s demokratski iskazanim željama država u razvoju;
- (2) *nejednakost*, globalno tržište podrazumijeva da će bogate zemlje uvijek biti u prednosti u odnosu na zemlje u razvoju;
- (3) *sigurnost*, koju globalno tržište može ugroziti ekonomskim razvojem autokratskih neliberalnih država kao što je npr. Kina. (*ibid.*: 88-90)

Engleska škola i Doyleovo revidirano kantovstvo neoliberalizma najviše se podudaraju u točki 3. obaju pristupa – ondje gdje Doyle vidi rastuću moć Kine kao prijetnje kantovskim vrijednostima globalnog poretka, Buzan vidi tzv. nezapadne podglobalne regije koje imaju sve veću ulogu. Doyle rješenje također vidi u modelu EU-a. Naime, kao što funkcionira Europski parlament koji zastupa građane Europe iz svih krajeva kroz sistem ukrštenih nacionalnih stranaka, tako bi po Doyleu trebao funkcionirati jedan svjetski parlament, kao što je npr. bila Milenijska skupština UN-a koja je okupila svjetske nevladine organizacije (*ibid.*: 93). Iako je ukazao na glavne probleme te ponudio svoje koncepte, Doyle je pesimističan u pogledu održavanja liberalnog mira putem globalne međuovisnosti, jer svijet je danas “previše nejednak i previše različit” (*ibid.*).

5. Zaključna razmatranja

Liberalna teorija međunarodnih odnosa pokazala se jednom od najutjecajnijih i istovremeno najviše osporavanih teorija dvadesetog stoljeća. Utemeljena na tradiciji političkog liberalizma sedamnaestog i osamnaestog stoljeća, ta se teorija zasn-

va na lokovskom racionalizmu, povijesnom (linearnom) napretku, institucionalizaciji međunarodne politike (kroz institucije kao što su npr. Liga naroda, UN...) te konačno na međuovisnosti država (u prvom redu trgovinskoj) kako bi se izbjegla mogućnost izbivanja ratova. U analitičkom pristupu konceptu međuovisnosti država liberalna je teorija bila pozitivistička, uzimajući suverenu državu kao glavni subjekt svojeg proučavanja te promatrajući njezinu moć isključivo s aspekta sile. U tom je metodološkom smislu liberalna teorija egzistirala na principu dijalektičkog odnosa spram realističke teorije. Naime, krajem 30-ih godina dvadesetog stoljeća pojavila se realistička teorija kao svojevrsna samokritika liberala/idealista (Carr, Zimmern...) koja korigira liberalni utopizam. Premda se temelje na različitim konceptima (liberalne međuovisnosti i realističke ravnoteže snaga kako bi se izbjegao rat), liberalizam i realizam u principu su imali isto metodološko polazište te isti filozofijski izvor (prosvjetiteljstvo). To je bio glavni razlog zbog kojega je liberalizam od 90-ih godina dvadesetog stoljeća do danas na meti dodatnih kritika tzv. "refleksivnih pristupa" koji odbacuju ustaljene metodološke koncepte proučavanja države i moći kao paradigmi međunarodnih odnosa.

Uvjetovana anglosaksonskom tradicijom i prosvjetiteljskom filozofijom, liberalna je teorija u dvadesetom stoljeću uglavnom zanemarivala neke od ključnih aspekata praktične politike. Time se u cijelom tom periodu u kontekstu "svijeta stvarne politike" (Prvi i Drugi svjetski rat te potom Hladni rat) liberalna teorija našla na udaru opravdanih kritika koje su dolazile iz realističkog ili marksističkog kruga teoretičara, ali i od samih liberala. Kao što je ovaj rad pokazao, kad je riječ o razvoju globalne međuovisnosti nakon kraja Hladnog rata, više su pridonijele teorije realizma i funkcionalizma, kao i vanjski faktor urušavanja marksističke/radikalne teorije krajem 80-ih godina dvadesetog stoljeća. Usprkos istoj prosvjetiteljskoj tradiciji te su teorije naglasak stavile na praktični aspekt vođenja međunarodne politike.

Međuovisnost valja shvatiti kao koncept koji je proizišao iz povijesnog procesa modernizacije i industrijalizacije te koji se na teorijskom planu razvijao u više smjerova. U pojedinim se slučajevima odvajao od svog liberalnog izvorišta, kao što je slučaj s funkcionalizmom, ili se razvijao u teorijskom pravcu međudržavnog institucionalizma, koji je zagovarao Keohane i drugi neoliberali. U posthladnoratovskom dobu bilo je pokušaja stvaranja novog pristupa, kao što je npr. demokratska teorija mira, čiji predstavnici Fukuyama (1992) i Kegley (1995) u ovome radu nisu razmatrani jer njihov teorijski pristup podsjeća na utopizam prvotnih idealista međuratnog razdoblja. Usprkos dominaciji političkog i ekonomskog liberalizma u "svijetu stvarne politike" baziranog na međuovisnosti, liberalna teorija međunarodnih odnosa i dalje ne uspijeva ponuditi nove metodološke pristupe.

Međutim, kritika liberalizma i njegova metodološkog pristupa, što se odnosi na cjelokupnu postpozitivističku kritiku, ne može se u potpunosti prihvatiti. Naime,

država, moć i u globalnom dobu međuovisnost čine glavne paradigme proučavanja procesa u međunarodnim odnosima. Uspon tzv. "perifernih" aktera, u prvom redu "azijskog kapitalizma", treba proučavati s aspekta države kao osnovnog subjekta analize. Uspon takvih aktera kod kojih prevladava shvaćanje međudržavnih odnosa kao hobsovskog prirodnog stanja dodatni je izazov liberalizmu i kantovskom konceptu "demokratskog mira". Nadalje, uspon ne-državnih aktera (poglavito financijskih) teoriji međunarodnih odnosa otvaraju nov analitički problem: gdje se nalaze središta moći i kako ona kroz njih djeluje. Difuzna moć globalnog neoliberalnog ekonomskog poretka učinila je da se djelovanje aktera proučava isključivo s aspekta njihove integracije unutar globalnog sistema, odnosno stupnja autonomije u interakcijama s drugim akterima.

Na te suvremene izazove neki teorijski pravci (kao npr. Engleska škola i Barry Buzan) nude odgovore u smislu sintetičkog povezivanja svih tradicija u jednu (liberalne, realističke i radikalne). U ovom su radu također bili ponuđeni alternativni pristupi daljnjem razvoju liberalne teorije u pravcu zagovaranja participativne demokracije Davida Helda, te Doyleova revizija kantovske međuovisnosti na globalnom ekonomskom planu. U svakom slučaju, teorijski i metodološki pristup liberalizma nalazi se u stanju permanentne krize. Razlog tomu naglašen je utopizam, kao i stanoviti nedostaci u konceptima političke teorije liberalizma. Kako će na suvremene izazove međunarodnih odnosa u vremenu svjetske recesije te uspona neliberalnih režima (u prvom redu Kine) odgovoriti liberalna teorija međunarodnih odnosa, ostaje otvoreno pitanje.

LITERATURA

- Alighieri, Dante, *The Monarchy*, http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=2196&chapter=203184&layout=html&Itemid=27 (15. 5. 2011).
- Angell, Norman, 1915: *The Great Illusion: A Study of the Relation of the Military Power to National Advantage*, William Heinemann, London.
- Agathangelou, A. M. i L. H. M. Ling, 2004: The House of IR: From Family Power Politics to the Poisons of Worldism, *International Studies Review* (6) 4: 21-49, Blackwell Publishing.
- Aron, Raymond, 2001: *Mir i rat među narodima*, Golden marketing, Zagreb.
- Baldwin, David (ur.), 1993: *Neorealism and Neoliberalism: the Contemporary Debate*, Columbia University Press, New York.
- Beck, Ulrich, 2004: *Moć protiv moći u doba globalizacije: nova svjetskopolitička ekonomija*, Školska knjiga, Zagreb.

- Bernanke, Ben, 2006: *Global Economic Integration: What's New and What's Not?* Inauguracijski govor, Federal Reserve Bank, Kansas, 13th Annual Economic Symposium.
- Buzan, Barry, 2001: The English School: An Underexploited Resource in IR, *Review of International Studies* (27) 3: 471-488, Cambridge University Press, Cambridge.
- Buzan, Barry, 2010: Culture and International Society. *International Affairs* (86) 1: 1-25.
- Carr, E. H., 1939: *The twenty years' crisis 1919-1939; an introduction to the study of international relations*, Macmillan, London.
- Curtis, Michael, 1981: *The Great Political Theories I*, Avon Books, New York.
- Cox, Robert, 1992: Global Perestroika, u: Miliband i Panitch (ur.), *The Socialist Register*, Merlin Press, London, 26-43.
- Dougherty, J. E./Pfaltzgraff, Robert, 2001: *The Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Study*, Longman Publishing House, New York.
- Doyle, Michael W., 2000: A More Perfect Union? The Liberal Peace and the Challenge of Globalization, *Review of International Studies* (26): 81-94, Cambridge University Press, Cambridge.
- Dryzek, John S./Honig, Bonnie/Phillips, Anne (eds), 2006: *The Oxford Handbook of Political Theory*, Oxford University Press, Oxford.
- Fisher, Louis, 1964: *The Life of Lenin*, Phoenix Press, London.
- Fox, William, 1985: E.H. Carr and Political Realism, *Review of International Studies* (11): 1-16.
- Fukuyama, Francis, 1992: *The End of History and the Last Man*, Penguin, London.
- Gaus, G. F., 2006: Ideološka dominacija uz pomoć filozofske konfuzije, u: Freedon, Michael (ur.), *Političke ideologije, novi prikaz*, Algoritam, Zagreb.
- Gray, John, 2007: *Black Mass: Apocalyptic Religion and the Death of Utopia*, Penguin Books, London.
- Griffiths, Martin, 2006: *Fifty Key Thinkers in International Relations*, Routledge, New York.
- Held, David, 1984: Beyond Liberalism and Marxism, u: G. McLennan, D. Held i S. Hall (ur.), *The Idea of the Modern State*, Open University Press, 223-240.
- Held, David, 1992: Democracy: From City-States to a Cosmopolitan Order?, *Political Studies* (40): 10-39.
- Held, D. i A. McGrew, D. Goldblatt, J. Perraton, 2008: *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, Polity Press, Cambridge.
- Heraklit, 1951: *Fragmenti*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Hobsbawm, Eric, 1962: *The Age of Revolution*, Random House, New York (naše izdanje: *Doba revolucije: Evropa 1789-1848*, Stvarnost/Školska knjiga, Zagreb, 1987).

- Hoffmann, Stanley, 1995: *An American Social Science: International Relations*, u: James Der Derian (ur.), *International Theory: Critical Investigations*, New York University Press, New York, (1): 307-324.
- Huntington, Samuel P., 1991: *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press (prijevod: *Treći talas*, Politička kultura, Zagreb, 2004).
- Jorgensen, K. E., 2010: *International Relations Theory: A New Introduction*, Palgrave MacMillan, New York.
- Kant, Immanuel, 1964: *Werke in Zwölf Bänden*, vidjeti u: Beck, Ulrich, 2004: *Moć protiv moći u doba globalizacije: nova svjetskopolitička ekonomija*, Školska knjiga, Zagreb.
- Kant, Immanuel, 1995: *Vječni mir: filozofski nacrt*, Gutenbergova galaksija, Beograd.
- Kaplan, Morton, A. 1961: Is International Relations a Discipline?, *The Journal of Politics* (23): 462-476.
- Kegley, Charles, 1995: The Neoliberal Challenge to Realist Theories of World Politics: An Introduction, u: C. Kegley (ur.), *Controversies in International Relations Theory: Realism and Liberal Challenge*, St. Maria Press, New York.
- Keynes, J. M., 1920: *The Economic Consequences of the Peace*, McMillan & Co, London.
- Kirckpatrick, Jeane, *Dictatorships and Double Standards*, <http://www.commentarymagazine.com/viewarticle.cfm/dictatorships--double-standards-6189> (5. 2. 2011).
- Knutsen, Torbjorn L., 1997: *A History of International Relations Theory*, Manchester University Press, Manchester.
- Koeber, R./Schmidt, H. D., 1964: *Imperialism: The Story and Significance of a Political Word, 1840-1969*, Cambridge University Press, New York.
- Keohane, Robert, 1984: *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton.
- Keohane, Robert, 1989: *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*, Westview, London.
- Keohane, R./Nye, Joseph S., 1977: *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Little, Brown & Co, Boston.
- Lamy, S. L., 2001: Contemporary mainstream approaches: neo-realism and neo-liberalism, u: J. Baylis i S. Smith (ur.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, Oxford.
- Lenin, V. I., *Slogan for United States of Europe*, <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/miliprog/iii.html> (6. 3. 2011).
- Lenk, Kurt, 1998: Max Weber, u: H. Maier, H. Rausch, H. Denzer (ur.), *Klasici političkog mišljenja II: od Lockeja do Maxa Webera*, Golden marketing, Zagreb, 306-322.

- Ling, L. H. M., 2002: Cultural Chauvinism and the Liberal International Order: "West versus Rest" in Asia's Financial Crisis, u: Geeta Chowdhry i Sheila Nair (ur.), *Power Postcolonialism, and International Relations: Reading Race, Gender*, Routledge, London.
- Linklater, A., 1993: Liberal Democracy, Constitutionalism and the New World Order, u: Leaver, R./Richardson, J. L. (ur.), *The Post-Cold War Order: Diagnosis and Prognoses*, Allen and Unwin, St. Leonard's.
- Lord Acton, 2001: *Modern History Sourcebook*, <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1906acton.html>.
- Lustig, Robin, International Affairs: What Does the Future Hold? Transkript: *The World Tonight*. BBC Radio 4 (30. 11. 2010).
- McLuhan, Marshall, 1962: *The Gutenberg Galaxy: the making of typographic man*, University of Toronto Press, Toronto.
- Meyers, Reinhard, 1999: *Temeljni pojmovi i teorijske perspektive međunarodnih odnosa*, Panliber, Osijek – Zagreb – Split: Panliber.
- Mitrany, David, 1966: *A Working Peace System*, University of Chicago Press, Chicago.
- Muir, Ramsay, 1933: *The Interdependent World and its Problems*, Kennikat Press, London.
- Niebuhr citiran u: Carr, E. H., 1964: *The Twenty-Year Crisis, 1919-1939*, Harper and Row, New York.
- Osiander, Andreas, 1998: Rereading Early Twentieth-Century IR Theory: Idealism Revisited, *International Studies Quarterly* (42) 3: 411-419.
- Polanyi, Karl, 2001: *The Great Transformation: The Political and Economical Origins of Our Time*, Beacon Press, Boston (1. izd. 1944; naše izdanje: *Velika preobrazba: politički i ekonomski izvori našeg vremena*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 1999).
- Potemkin, V. M., 1951: *Historija diplomacije I-II*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Rosenau, James M., 1984: A Pre-Theory Revised: World Politics in an Era of Cascading Interdependence, *International Studies Quarterly* (28) 3: 245-305.
- Ruggie, John, 1993: Territoriality and beyond: Problematizing Modernity in International Relations. *International Organization* (47) 1: 139-174.
- Safranski, Rudiger, 2008: *Koliko globalizacije čovjek može podnijeti?*, Ljevak, Zagreb.
- Schneider, Gerald/Troeger, Vera E., 2006: War and the World Economy: Stock Market Reactions to International Conflict, *The Journal of Conflict Resolution* (50) 5: 623-645.
- Souvarine, Boris, 1985: *Staljin*, Globus, Zagreb.
- Subacchi, Paola, 2008: New Power Centers and New Power Brokers: Are They Shaping a New Economic Order, *International Affairs* (84) 3: 485-499.

- The Structure of Financial Supervision*, The Group of Thirty, http://www.economicpopulist.org/files/us_fsi_banking_G30%20Final%20Report%2010-3-08.pdf (29. 3. 2011).
- Tukidid, 2009: *Povijest Peloponeskog rata*, Matica hrvatska, Zagreb.
- US-EU trade war looms as Barack Obama bill urges 'Buy American'*. The Telegraph, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/barackobama/4389597/US-EU-trade-war-looms-as-Barack-Obama-bill-urges-Buy-American.html> (29. 3. 2011).
- Vattel, Emmerich, *Pravo naroda i principi prirodnog prava*, <http://www.lonang.com/exlibris/vattel/> (30. 3. 2011).
- Vico, Giambattista, 1982: *Načela nove znanosti*, Naprijed, Zagreb.
- Waltz, K. N., 1959: *The Man, the State and War*, Columbia University Press, New York (naše izdanje: Kenneth N. Waltz, 1998: *Čovjek, država i rat: teorijska analiza*, prijevod Damir Grubiša, Institut za međunarodne odnose, Barbat, Zagreb).
- Waltz, Kenneth, 1979: *Theory of International Politics*, University of California, Berkeley.
- Wallerstein, Immanuel, 2011: Kraj recesije? Ko tu koga vara?, *Republika* (494-495): 2, Beograd.
- Wendt, Alexander, 2009: *Social Theory of International Relations*, University Press, Cambridge.
- Westad, O. A., 2009: *Globalni hladni rat; velike sile i treći svijet*, Golden marketing, Zagreb.
- Wight, Martin, 1995: Why Is There No International Theory?, u: J. Der Derian (ur.), *International Theory: Critical Investigations*, New York University Press, New York.
- Wilson, Peter, 1998: The Myth of the 'First Great Debate', *Review of International Studies* (24): 1-15, Cambridge University Press, Cambridge.
- Zartman, I. W./Rubin, J. Z. (ur.), 2002: *Power and Negotiation*, Michigan University Press, Michigan.
- Zimmern, Alfred, 1931: *The Study of International Relations*, Clarendon Press, Oxford.
- Zimmern, Alfred, 1936: *The League of Nations and the Rule of Law 1918-1935*, Macmillan, London.

Petar Popović

THE CONTEMPORARY CRITIQUE OF THE INTERNATIONAL
RELATIONS LIBERAL THEORY: THE STATE
AND THE 'INTERDEPENDENCE' PARADIGM

Summary

In this article, the author analyzes the International Relations (IR) liberal theory and its 'interdependence' paradigm. The first part presents the liberal 'interdependence' paradigm by defining the *state* and *power* as the key elements of every political science analysis, including the IR theory. The second part overviews the academic critique of the IR liberalism, as a methodologically outdated and historically disputed theory. Finally, the third part focuses on the contemporary 'interdependence' paradigm as crucial for understanding the current international processes in the global society. The goal of this article is to present the reevaluation of the contemporary IR liberal theory in the 'real world politics', and indicate the possible directions of its ongoing theoretic development.

Keywords: theories of International Relations, liberalism, 'interdependence' paradigm, state, power

Kontakt: **Petar Popović**, Vramčeva 29A, 10000 Zagreb.

E-mail: petar.popovic@hotmail.com